

УДК 94(477)+339.56:633.1 "XIX–XX"

Жиленкова І. М.

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та етнополітики Інституту української філології та літературної творчості ім. А. Малишка, Національний педагогічний науковий центр «Педагогічний науковий центр ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), i.zhilenkova@ukr.net

**АГРАРНИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНИ
І СВІТОВИЙ ПРОДОВОЛЬЧИЙ РИНОК:
ОГЛЯДОВА СТАТИСТИКА ЕКСПОРТУ ОКРЕМИХ ТОВАРІВ
(кінець XIX – початок XX ст.)**

Констатовано, що динаміка експорту продукції сільського господарства з України наприкінці XIX – на початку XX ст. напряму залежала від становлення великого землеволодіння. Відзначено залежність зростання торгового землеробства від розвиненості залізничної мережі. Важливе значення для аграрного капіталу українських губерній мала цукрово-бурякова промисловість. Поступове зменшення хлібного і цукрового експорту було компенсоване вивозом на зовнішні ринки іншої продукції сільського господарства. Найбільше значення мали деревина, льон, спирт і вироби з нього, частково продукти тваринництва тощо. З'ясовано вагомий вплив у структурі експорту приватновласницьких господарств й коней, великої рогатої худоби й овець. Загалом, попри позитивні тенденції помітними були недоліки в організаційній структурі зовнішньої торгівлі та загальна слабкість транспортно-промислової інфраструктури. Відтак, все більш очевидною ставала тенденція до скорочення частки окремих видів аграрної продукції.

Ключові слова: експорт, зернова продукція, торгівля, ринок, сільське господарство, Російська імперія, інфраструктура.

Сучасний кризовий стан економіки України, переорієнтування вітчизняного експорту на нові, більш надійні ринки, обумовлює не лише логічну та суспільно-політичну актуальність, а й наукову важливість спеціалізованого дослідження питання розвитку вивозу аграрної продукції у попередні історичні періоди, зокрема, наприкінці XIX – на початку XX ст.

Динаміка експорту продукції сільського господарства з України наприкінці XIX – на початку XX ст. залежала від великого землеволодіння. Цей процес в пореформений період мав свою динаміку й особливості та характеризувався певними суперечностями, які полягали у протилежних тенденціях: з одного боку – до занепаду, а з іншого – до зміцнення позицій на продовольчому ринку тих поміщицьких економік, які стали на рейки ефективного капіталістичного управління. Найбільш успішними були ті господарства, що поєднували землеробство з переробкою сировини. Водночас виявилася загальна слабкість великого землеволодіння через низький рівень його згуртованості, відсутність організаційних структур, які здатні були координувати його діяльність в умовах ринку. Висвітлюючи означений аспект теми, перш за все, слід відзначити, що зростання торгового землеробства багато у чому залежало від розвиненості залізничної мережі. За рахунок цього колосально зростав вивіз сільськогосподарської продукції на світовий ринок через морські порти і прикордонні застави. Чималу роль відігравали й магістралі, що з'єднували райони сільськогосподарського виробництва з річковими пристанями та залізничними станціями.

Саме для обслуговування потреб господарств земельних магнатів активно споруджувалися приватні залізниці. Вони з'єднали мережею цукрові і винокурні заводи, тютюнові фабрики, великі промислові млини, різноманітні промисли тощо. Наприклад залізнична лінія Шепетівка–Проскурів прорізала саме величезний

масток графа Потоцького. Протяжність залізниць, збудованих коштом приватних осіб, тільки в районі Південно-Західної магістралі становила наприкінці XIX ст. 210 верст [8, с. 225].

Досить швидко Україна стала центром цукрової промисловості Російської імперії. Величезні поміщицькі економії з тисячами і навіть десятками тисяч десятин посівів пшениці, буряків, ячменю та інших культур характеризували особливості її сільського господарства. У губерніях Правобережної України на початку XX ст. вирощувалося 44,1% озимої пшениці від усього виробництва цієї експортної хлібної культури європейської частини Російської імперії. Із 112 млн. пудів цукру, виробленого всіма заводами імперії в 1911–1912 рр., 60 млн. (53,6%) припадало на цей регіон, враховуючи й Царство Польське. Ще близько 30% цукру було вироблено в губерніях Лівобережної України [4, с. 23]. На теренах Полтавщини, Харківщини і південного степового краю вирощувалися ярі пшениці, що надзвичайно цінувалися на світовому продовольчому ринку. Значна частина цієї продукції була вироблена у економіях і на підприємствах, власниками яких були великі аграрії [14, арк. 38].

Цукрово-бурякова промисловість мала важливе значення для аграрного капіталу українських губерній. Урожай буряків на приватновласницьких і заводських плантаціях збільшувався. Вихід цукру з десятини бурякового поля також мав тенденцію до підвищення. Це сприяло зростанню прибутків великих аграріїв, особливо власників цукрових заводів, які відправляли продукцію на ринки Російської імперії, у країни Європи, Близького, Середнього і навіть Далекého Сходу – Китай, Японію тощо [17, арк. 4–5]. Для гарантованого збуту цукру на європейських ринках російський уряд приєднався у 1903 р. до Брюссельської конвенції. Як результат, виробникам отримали право на щорічний вивіз на “конвенційні ринки” 12,2 млн. пудів цукру [13, арк. 44зв]. Проте конкурувати на цукровому ринку Європи було досить непросто. Так, вартість виробленого на різних російських підприємствах цукрового піску на початку XX ст. становила 1,80–2,20 руб., а на німецьких і французьких – щонайбільше 1,60 руб. Відтак ввіз іноземного цукру на внутрішній ринок Російської імперії стримувався лише високим митним тарифом.

Про масштаби вивозу цукру з заводів Російської імперії на внутрішній і світовий ринки на початку XX ст. можна судити з наступних даних. У сезоні цукроваріння 1901–1902 рр. було вивезено 53 590 312 пудів цукрового піску і рафінаду, у тому числі в регіони імперії – 45 161 906 пудів, або 84,27%. Шістьма роками потому весь вивіз становив 73 947 127 пудів, або на 38% більше. Із них на внутрішній ринок (у сезоні цукроваріння 1907–1908 рр.) відправлено – 55 956 271 пудів, або 75,67%. Отже, внутрішній ринок був головним для збуту цукру. Експорт солодкого продукту на світовий ринок протягом 6 років зріс з 15,73 до 24,33%. За ці роки вивіз цукру із Російської імперії у країни Західної Європи збільшився з 2 370 595 до 8 942 024 пудів (277,20%). Зокрема, до Фінляндії з 2 290 796 пудів до

4 974 526 (117,15%), до країн Азії – з 3 697 015 до 4 074 306 пудів (10,20%) [15, арк. 1зв–2].

Найбільш успішним для власників цукрових заводів став сезон цукроваріння 1911–1912 рр., коли було досягнуто рекордного вивозу на зовнішні ринки – у країни Європи й Азії (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Вивіз цукру з Російської імперії в 1911–1912 рр. (пудів) [16, арк. 1]

Країна	Цукровий пісок	Рафінад	Разом
Європейський кордон			
Австро-Угорщина	47°672	–	47°672
Великобританія	15°306°185	–	15°306°185
Болгарія	7973	9216	17°189
Німеччина	2°382°532	–	2°382°532
Італія	7	–	7
Китай	1°612°904	37°337	1°650°241
Норвегія	37°658	–	37°658
Туреччина	3°479°500	22°127	3°501°627
Швейцарія	69°067	6	69°073
Фінляндія	2°919°834	90°284	3°010°118
Азіатський кордон			
Туреччина	8565	95°849	104°414
Іран	898°328	4°459°737	5°358°065
Афганістан	8534	83°124	91°658
Китай	9856	52°730	62°586
Корея	–	8	8
Японія	–	6	6
Загалом	26°788°615	4°850°424	31°639°039

Дані таблиці демонструють величезне зростання цукрового експорту до країн Західної Європи порівняно з сезоном цукроваріння 1907–1908 рр. – з 8°942°024 до 20°870°434 пудів. Лише до Великобританії було вивезено понад 15,3 млн. пудів цукрового піску. Цей успіх став переважно наслідком кліматичних особливостей того року, коли відбулося різке падіння врожайності буряків і відповідне зниження виробництва цукру в Німеччині, Франції, Австро-Угорщині тощо. Значно більше було відправлено цукру й у країни Азіатського континенту – 10°768°605 пудів. Тут головним ринком збуту цукру для українських і російських виробників став Іран – 5°358°065 пудів.

По відношенню до суто українських виробників солодкого продукту слід вказати, що у 1911–1912 рр. з цукрових заводів було відправлено до морських портів і прикордонних митниць 31°713 тис. пудів цукрового піску та рафінаду [10, с. 343]. Безперечно, певна частина цього величезного вивозу реалізовувалась у портових містах та їх околицях. Надалі ж вивіз цукру з Російської імперії різко зменшується, що засвідчують дані таблиці 2.

Таблиця 2

Експорт цукру з Російської імперії в 1911–1913 рр. [7, с. 253]

Обсяг і вартість	1911 р.	1912 р.	1913 р.
Європейський кордон			
Тисяч пудів	22°851	17°166	3141
Тисяч рублів	48°260	36°383	6198
Азіатський кордон			
Тисяч пудів	4843	5818	5877
Тисяч рублів	18°027	20°285	20°450

Таким чином, вивіз цукру на європейський ринок зменшився в 1913 р. порівняно з 1911–м календарним роком у 7 разів, а на ринки азіатських країн, навпаки, зріс на 12,13%. До того ж вказаний продукт реалізовувався на азіатському ринку за вищими цінами.

Зменшення хлібного й цукрового експорту сигналізувало про загрозу погіршення позитивного сальдо торгового балансу країни. На це звернув увагу професор І. Озеров під час обговорення бюджету в Державній раді 27 березня 1911 р.: “Якщо в наступні роки збір зернових культур не буде збільшуватися в обсязі зростаючих потреб країни, – заявив він, – то наш вивіз, щорічно зменшуючись, може припинитися, а разом з ним зникне той фундамент, на якому побудовано наш бюджет” [2, с. 1894].

Однак зменшення хлібного і цукрового експорту було компенсоване вивозом на зовнішні ринки іншої продукції сільського господарства, що вироблялася в економіях великих аграріїв. Найбільше значення мали деревина, льон, спирт і вироби з нього, частково продукти тваринництва тощо.

Суттєва виручка на зовнішніх ринках у ті роки надійшла, окрім хлібних культур, від продажу деревини та пиломатеріалів. У 1911 р. за ліс і вироби із деревини (дошки, шпали тощо) було отримано 141°590 тис. руб., у 1912 р. – 152°490, у 1913 р. – 163°690 тис. руб. За іншими даними, у 1912 р. на світовий ринок було вивезено 428°045°413 пудів деревини і пиломатеріалів вартістю 153°380°308 руб., у тому числі в Францію – 102°320°040 пудів на 67°382°450 руб. [9, с. 45]. Експорт деревини в Німеччину становив: у 1905 р. – 2075 тис. т, 1906 р. – 2863, 1907 р. – 3505, 1908 р. – 3400, 1909 р. – 3827, 1910 р. – 3521 тис. т. Частка Російської імперії в обсязі ввезеного на ринок Великобританії лісу становила 47% [5, с. 90–91]. Конкурентами вітчизняних лісоторговців були комерсанти Австро-Угорщини, США, Канади, Швеції, Норвегії, Румунії та деяких інших країн.

Деревина вивозилася залізницями до морських портів і сухопутних митниць на західному кордоні, а також сплавлася з верхів'їв Дніпра, Дністра та інших українських рік. Вивіз за кордон залізницями шпал становив у 1907 р. – 28 млн. пудів, 1908 р. – 36, 1909 р. – 28, 1910 р. – 26 млн. пудів. Український пиляний ліс був популярним на німецькому ринку, а у Сілезії взагалі займав домінуюче становище. На ринки Південної Європи і Близького Сходу деревина і пиломатеріали з України потрапляли переважно залізницями, а Дніпром – через Миколаїв. У 1907 р. через Миколаївський порт на світовий ринок було вивезено 79°910 пудів, у 1908 р. – 541°500, у 1909 р. – 524°359, у 1910 р. – 617°694 пуди деревини [3, с. 7641].

Цінним експортним товаром, що забезпечував надходження іноземної валюти, був льон і пряжа з нього – вироби переважно приватновласницьких господарств. Якщо в 1911 р. дефіцит вивозу хлібних культур був певною мірою перекритий експортом цукру, то в 1912 р. – льоном. У 1911 р. льону, лляного насіння і пражі з Російської імперії було вивезено на 70°410 тис. руб., а в 1912 р. – на 107°580 тис. руб. Із 22,5 млн. пудів лляного волокна, що вироблялося щорічно, у середньому близько 15 млн. пудів вивозилося на зовнішні ринки [6, с. 73]. За іншими підрахунками, у 1912 р. з Російської імперії було вивезено конопляного і лляного насіння, пражі й волокна на суму понад 136 449 тис. руб. Головними ринками для збуту цієї продукції були Великобританія, Франція, Німеччина, Бельгія, Голландія та інші країни

Західної Європи [9, с. 40, 43–44]. Зокрема, упродовж 1909–1911 рр. об'єми експорту до Бельгії склали 249 тис. т насіння льону, 861 тис. тон волокна і пряжі [11, с. 246]. У 1911–1913 рр. з українських губерній вивезено на світовий ринок насіння олійних культур 10,3 млн. пудів, із них через чорноморсько–азовські порти – 6 млн. пудів, через кордон з Австро–Угорщиною – 0,9, із Пруссією – 2,7, через порти Балтики – понад 0,5 млн. пудів. Середньорічний вивіз насіння олійних культур у 1909–1913 рр. через азово–чорноморські порти й митниці на західному кордоні становив 2517,5 тис. пудів. Конкурентами російських експортерів волокна і пряжі з конопель та льону були виробники Канади, Аргентини, Чилі тощо. Насіння олійних культур на західному сухопутному кордоні експортувалося через Підволочиську митницю, далі транзитом через Голландію до Великобританії [1, с. 2].

Проте на початку ХХ ст. обсяги вивозу льону з України знижувалися. У значних обсягах вивозився з українських губерній спирт і вироби з нього. Із Правобережної України в 1886–1890 рр. експортувалося щороку у середньому по 736 тис. відер спирту, а в 1891–1895 рр. – по 385 тис. відер, що становило від 14,1% до 27% загальноімперського експорту. Вивіз спирту з губерній Лівобережної України у 1886–1890 рр. виражався середньою цифрою у 378 тис. відер, або 7,2% від усього експорту з імперії. Більша частина вказаної продукції, вивезеної з України, користувалася попитом у країнах Близького Сходу на Балканському півострові [12, с. 42].

У структурі експорту приватновласницьких господарств помітне місце займали також коні, велика рогата худоба й вівці. У 1891 р. в Україні налічувалося 836 мастків, де налічувалося понад 50 коней (у кожному), а в 1912 р. – 1069. До того ж великі землевласники вирощували на своїх кінних заводах породистих скакунів чисельністю декілька десятків, а інколи й сотень голів. Як породисті, так і робочі коні користувалися попитом на зовнішніх ринках, особливо в Австро–Угорщині та Німеччині. За десятиліття 1871–1880 рр. з Російської імперії щорічно вивозилося у середньому близько 22 тис. коней. У наступні роки кінський експорт був дуже нерівномірним і коливався впродовж 1881–1896 рр. від 21 до 65 тис. голів на рік. З українських губерній у 1909–1911 рр. було відправлено на зовнішні ринки понад 37 тис. коней і лошат старших вікових груп, зокрема в 1909 р. – 13°603, у 1910 р. – 11°956, у 1911 р. – 11°498 голів.

У зв'язку з розширенням масштабів освоєння цілини в південному степовому краї та конкуренцією австралійської вовни в українських та власне російських губерніях у приватновласницьких господарствах відчутно занепало вівчарство, що, очевидно, негативно позначилося на експорті. Середньорічний вивіз овець на зовнішні ринки з Російської імперії за 1881–1885 рр. становив близько 350 тис. голів, а в 1911 р. – тільки 72°068. З Одеського порту в 1890–1896 рр. щорічно вивозилося у середньому по 74,3 тис. овець. Через сухопутний європейський кордон у 1886–1890 рр. експортувалося 1839 тис. пудів вовни. У ті роки Україна давала понад 50% загального її вивозу з імперії.

В останній чверті ХІХ ст. розвивалося й торгівельне скотарство. Закупівля домашньої худоби велася найчастіше прасолами (скупниками) – як у землевласників, так і селян. Її відправка на ринки Центральної і Західної Європи збільшувалася внаслідок прокладання залізниць і зменшення транспортних витрат. По мірі поступового переходу на стійлову відгодівлю великої рогатої худоби зростає інтерес великих землевласників до зовнішніх ринків [18, арк. 70–70зв]. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. поза межі України експортери вивозили щорічно близько 50 тис. голів великої рогатої худоби. Більш докладні статистичні дані щодо вивозу на світовий ринок великої рогатої худоби містяться у численних працях сучасних дослідників. Згідно з ними, з дев'яти українських губерній було вивезено в 1909 р. 94°780 голів, у 1910 р. – 87°064, у 1911 р. – 88°869, а за три роки – 270°713 голів великої рогатої худоби. Найбільшими експортерами були сільські господарі Подільської, Київської, Чернігівської і Херсонської губерній [10, с. 324].

Отже, представники аграрного капіталу України, маючи у своєму розпорядженні об'ємні земельні угіддя та більш–менш належні для переробки сільськогосподарської сировини технічні і матеріальні засоби, займав відносно надійні позиції на світовому ринку. Ця специфіка, принаймні на певний час, істотно сприяла стабільності внутрішніх цін. Однак, навіть надходження певної кількості іноземної валюти не могло нівелювати наявні недоліки в організаційній структурі зовнішньої торгівлі та загальну слабкість транспортно–промислової інфраструктури. Відтак, все більш очевидною ставала тенденція до скорочення частки окремих видів аграрної продукції.

Список використаних джерел

1. Бюллетени справочної частини по внешней торговле. – 1913. – № 3. – С. 2.
2. Горно–заводское дело. – 1911. – № 13. – С. 1894.
3. Горно–заводское дело. – 1913. – № 32/33. – С. 7641.
4. Известия Киевского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. – К., 1916. – С. 23.
5. Обзоры главнейших отраслей промышленности и торговли за 1910 год. – СПб., 1911. – 180 с.
6. Промышленность и торговля. – 1911. – № 2. – С. 73.
7. Промышленность и торговля. – 1914. – № 5. – С. 253.
8. Радциг А. Влияние железных дорог на сельское хозяйство, промышленность и торговлю / А. Радциг. – СПб. : Деп. ж/д М–ства пути сообщений, 1896. – 267 с.
9. Рафалович А. Г. Русский вывоз во Францию: Справочная книга для русских экспортёров / А. Г. Рафалович. – Париж : Издание русской торговой палаты, 1916. – 104 с.
10. Реєнт О. П., Сердюк О. В. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.) / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк / НАН України. Інститут історії України. – К. : Ін–т історії України, 2011. – 365 с.
11. Русский экспорт. – 1912. – № 10/11. – С. 246.
12. Русский экспорт. – 1915. – № 3/4. – С. 42.
13. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 442. – Оп. 635. – Спр. 690.
14. Там само. – Ф. 442. – Оп. 637. – Спр. 545.
15. Там само. – Ф. 730. – Оп. 1. – Спр. 243. – 28 арк.
16. Там само. – Ф. 730. – Оп. 1. – Спр. 523. – 7 арк.
17. Там само. – Ф. 830. – Оп. 1. – Спр. 1293.
18. Там само. – Ф. 2163. – Оп. 1. – Спр. 27. – 105 арк.

References

1. Byulleteni spravochnoy chasti po vneshney trgovle. – 1913. – № 3. – С. 2.

2. Gorno-zavodskoe delo. – 1911. – № 13. – S. 1894.
3. Gorno-zavodskoe delo. – 1913. – № 32/33. – S. 7641.
4. Izvestiya Kievskogo obschestva selskogo hozyaystva i selskohozyaystvennoy promyishlennosti. – K., 1916. – S. 23.
5. Obzoryi glavneyshih otrasley promyishlennosti i torgovli za 1910god. – SPb., 1911. – 180 s.
6. Promyishlennost i torgovlya. – 1911. – № 2. – S. 73.
7. Promyishlennost i torgovlya. – 1914. – № 5. – S. 253.
8. RadtsigA. Vliyanie zheleznyih dorog na selskoe hozyaystvo, promyishlennost i torgovlyu / A. Radtsig. – SPb. : Dep. zh/d M–stva puti soobscheniy, 1896. – 267s.
9. RafalovichA.G. Russkiy vyvoz vo Frantsiyu: Spravochnaya kniga dlya russkikh eksportyorov / A. G. Rafalovich. – Parizh : Izdanie russkoy torgovoy palaty, 1916. – 104 s.
10. Reyent O.P., Serdyuk O.V. Sil's'ke hospodarstvo Ukrayiny i svitovyyu prodovol'chyyu rynok (1861–1914rr.) / O. P. Reyent, O.V. Serdyuk / NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. – K. : In-t istoriyi Ukrayiny, 2011. – 365s.
11. Russkiy eksport. – 1912. – № 10/11. – S. 246.
12. Russkiy eksport. – 1915. – № 3/4. – S. 42.
13. Tsentral'nyu derzhavnyu istorychnyu arkhiv Ukrayiny, m. Kyviv. – F.442. – Op.635. – Spr. 690.
14. Tam samo. – F.442. – Op.637. – Spr. 545.
15. Tam samo. – F.730. – Op.1. – Spr.243. – 28 ark.
16. Tam samo. – F.730. – Op.1. – Spr.523. – 7 ark.
17. Tam samo. – F.830. – Op.1. – Spr.1293.
18. Tam samo. – F.2163. – Op.1. – Spr.27. – 105 ark.

Zhilenkova I. M., candidate of Historical Sciences (Ph. D.), Associate Professor of Department of History and ethnic policy of AndriyMalysk Institute of Ukrainian philology and literary creativity of the National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kiev), i.zhilenkova@ukr.net

Agrarian capital of Ukraine and world food market: survey statistics of export of separate products (at the end of XIX cent. – at the beginning of XX of century)

It is established, that dynamics of export of agricultural products from Ukraine at the end of XIX cent. – at the beginning of XX century depended on position of large landownership. It is marked that increase of trade agriculture depended on development of the railway system. Sugar and beet industry had an important value for the agrarian capital of Ukrainian provinces. Gradual reduction of cereal and sugar export was compensated by export of other products of agriculture to the foreign markets. Wood, flax, alcohol and wares, were the most valuable, partly stock-raising products and so forth. A great role in the structure of export of private entrepreneurs' households, horse, cattle and sheep is found out. On the whole, despite positive tendencies, defects in the organizational structure of trade and general weakness of transport-industrial infrastructure were noticeable. Consequently, a tendency of reduction of part of separate types of agrarian production became more obvious.

Keywords: export, food grain, trade, market, agriculture, Russian Empire, infrastructure.

Жиленкова И. Н., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры истории и этнополитики Института украинской филологии и литературного творчества им. А. Малышко, НПУ им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), i.zhilenkova@ukr.net

Аграрный капитал Украины и мировой продовольственный рынок: обзорная статистика экспорта отдельных товаров (конец XIX – начало XXв.)

Констатировано, что динамика экспорта продукции сельского хозяйства из Украины в конце XIX – начале XXв. напрямую зависела от положения крупного землевладения. Отмечена зависимость роста торгового земледелия от развития железнодорожной сети. Важное значение для аграрного капитала украинских губерний имела сахарно-свекловичная промышленность. Постепенное уменьшение хлебного и сахарного экспорта было компенсировано вывозом на внешние рынки другой продукции сельского хозяйства. Наибольшее значение имели древесина, лен, спирт и изделия из него, частично продукты животноводства и тому подобное. Выявлена роль в структуре экспорта частнособственнических хозяйств и лошадей, крупного рогатого скота и овец. В общем, несмотря на положительные тенденции заметными были недостатки в организационной структуре внешней торговли и общая слабость транспортно-промышленной инфраструктуры. Следовательно, все более очевидной становилась тенденция к сокращению доли отдельных видов аграрной продукции.

Ключевые слова: экспорт, зерновая продукция, торговля, рынок, сельское хозяйство, Российская империя, инфраструктура.

* * *

УДК 069:7(477)“18/1917”

Борис Т. П.
здобувач кафедри документознавства і музейної справи, Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки (Україна, Луцьк), tani4kabor@gmail.com

КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ МУЗЕЙВ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХІХ СТ. – 1917 Р.)

Охарактеризовано один із основних напрямів музейної роботи – комплектування фондів мистецьких музеїв у містах Києві, Катеринославі, Миколаєві, Одесі та Харкові. Розкрито вагомий внесок художніх і наукових товариств, мистецьких установ, приватних осіб у формування збірок перших художніх музеїв Наддніпрянської України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Висвітлено склад нових надходжень до фондів досліджуваних музеїв; визначено, що основними формами комплектування музейних фондів у даний період були дарунок і закупівля. З'ясовано роль Академії мистецтв, Російського музею у поповненні художніх музеїв предметами образотворчого мистецтва. Теоретико-методологічну базу статті склали принципи історизму, об'єктивності та системності, які дозволяють вивчити конкретні події і факти в їх динаміці та взаємозв'язку. При викладенні матеріалу використано методи аналізу і синтезу, порівняння, класифікації, проблемно-хронологічний підхід.

Ключові слова: Київський художньо-промисловий і науковий музей, Катеринославська картинна галерея, Миколаївський музей втончених мистецтв, Одеський музей втончених мистецтв, Харківський художньо-промисловий музей, предмети образотворчого мистецтва, комплектування музейних фондів, дарування, закупівля.

Серед розмаїття музейних закладів України з тривалою історією розвитку та накопиченими здобутками на особливу увагу заслуговують художні музеї. Від початку свого становлення вони сформували цінні збірки творів, які репрезентують історію мистецтва. За роки функціонування музеї накопичили значний досвід роботи, вивчення якого актуалізується потребами розбудови у сучасних умовах національної музейної мережі, перетворення її на один із центральних елементів культурного простору країни.

Одним з важливих напрямів діяльності музеїв є фондова робота, яка передбачає організацію спеціальних заходів, спрямованих на комплектування пам'яток матеріальної та духовної культури, облік, збереження й вивчення музейних предметів [31].

У досліджуваній період сучасного поняття “комплектуювання музейних фондів” не існувало. Довгий період часу воно ототожнювалося з процесом збирання історико-культурних пам'яток [32, с. 385], яким з останньої третини ХІХ ст. почали активно займатися українські колекціонери, меценати, художники, науковці та ін. з метою формування не лише власних колекційних збірок, але й відкриття художніх музеїв.

Тривалий час в історії українського музейництва комплектування фондів художніх музеїв на етапі їх становлення розглядалося фрагментарно або ж однобічно. Лише на початку ХХІ ст. у наукових розвідках вітчизняних дослідників почали висвітлюватися окремі аспекти з цієї теми. Серед новітніх наукових публікацій, присвячених діяльності музейних установ художнього профілю, вирізняються праці Л. Федорової (про виникнення на рубежі ХІХ–ХХ ст. музеїв у Києві, комплектування їхніх музейних колекцій, зокрема мистецьких у Київському художньо-промисловому і науковому музеї), Н. Сапак (про художнє життя Півдня України наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ ст. та передумови формування художніх музейних зібрань), О. Світличної (про